

Jon Nygaard

Bronsebukkene

- uttrykk for en kulturmøte på Hadeland mellom en nordlig samisk og en sørlig jordbrukskultur?

I 1924 fant den 11 år gamle jenta Ragna Berg en halsring av bronse i åkeren på småbruket Vestby ved Grindvoll i Lunner kommune på Hadeland. Under pløying året etter fant hennes far, Edvard Berg, to halsringer, en nål, flere hundre bronseperler – og to bronsebukker. Dette var et enestående funn ikke bare i Norge, men i hele Norden. Først enda et år senere, i 1926, gjorde man et funn av bronsefigurer i Fårdal ved Viborg på Jylland i Danmark som i omfang og innhold ofte sammenliknes med funnet av bronsebukkene på Hadeland.

Det sensasjonelle med Vestby-funnet er ikke bare bronsegjenstandene i seg selv, men at en så omfattende og bronseskatt ble funnet på Hadeland – så langt fra det som er tyngdepunktet for bronsefunn i Norden, nemlig Sør-Skandinava og først og fremst Jylland.

Et bronsefunn i den nordlige jegerkulturens område

Det er gjort relativt få bronsefunn i Norge og de er så få og små at det egentlig ikke er riktig å snakke om en ”bronsealder” i Norge. I Norge er det riktiger å betegne perioden mellom 2000 f.Kr. og 500 f.Kr. som en ”jordbruksalder”. De viktigste kulturmarkørene vi har for denne perioden, er ikke bronse, men helleristninger der de typiske motivene er båter, sirkler, fotsåler og skålgroper. Disse kalles vanligvis for ”jordbruksristninger” i motsetning til de eldre ”veideristingene” eller steinalderristningene av rein, elg og andre byttedyr. De fleste jordbruksristningene i Skandinavia finnes rundt ytre del av Oslofjorden, fra Gjerpen i vest til Østfold og verdensarvstedet Tanum i Båhuslän i øst. Det finnes dessuten jordbruksristninger langs kysten av Norge fra Gjerpen til Trøndelag, spesielt i Etne i Sunnhordland, og noen spredte steder i innlandet. Men i det meste av innlandet fra indre del av Oslofjorden, Skogerveien og Åskollen i Drammen og Ekeberg i Oslo, og videre nordover dominerer veideristingene. De finnes også lengst vest i Sogn og Fjordane, i Ausevik og Vingen. Veideristingene er først og fremst av elg i sør og av rein fra

Bølareinen ved Snåsavannet i Nord-Trøndelag og nordover. De klart største feltene av veideristninger i Europa ligger i verdensarvstedet Alta i Finnmark.

Dette klare geografiske skillet mellom de to formene for helleristninger tyder på at det var to ulike kulturer i Norge i den perioden som kan kalles ”bronsealderen”. Det var et jegerkultur i innlandet i Sør-Norge og fra Trøndelag og nordover – og en jordbrukskultur langs kysten fra Bohuslän til Trøndelag. Ut fra dateringene av helleristningene er jegerkulturens ristninger de klart eldste. I Alta regner man at helleristningene ble laget over en periode på nesten 5000 år, fra ca 7000 år siden til ca 2000 år siden. De eldste, slipte bergfigurene på Leiknes i Nordland regnes å være 9000 år gamle. De eldste jordbruksristningene i Tanum i Bohuslän er ca 3000 år gamle og de yngste mindre enn 2000 år gamle. Det tyder igjen på at veidekulturen er eldst og et uttrykk for de første som innvandret det området som i dag er Norge.

Ut fra helleristningene er det få tegn som tyder på at det skjedde en glidende overgang fra jegerkultur til jordbrukskultur. Det er en blanding av områder med jordbruksristninger og veideristninger rundt Oslo og i Trøndelag, men det er få steder i Norge der de to helleristningsformene møtes på samme felt. Det største og best kjente er Bardal i Steinkjer der det er tydelig at nyere motiver med båter, sirkler og skålgroper er risset inn over de eldre veideristningene:



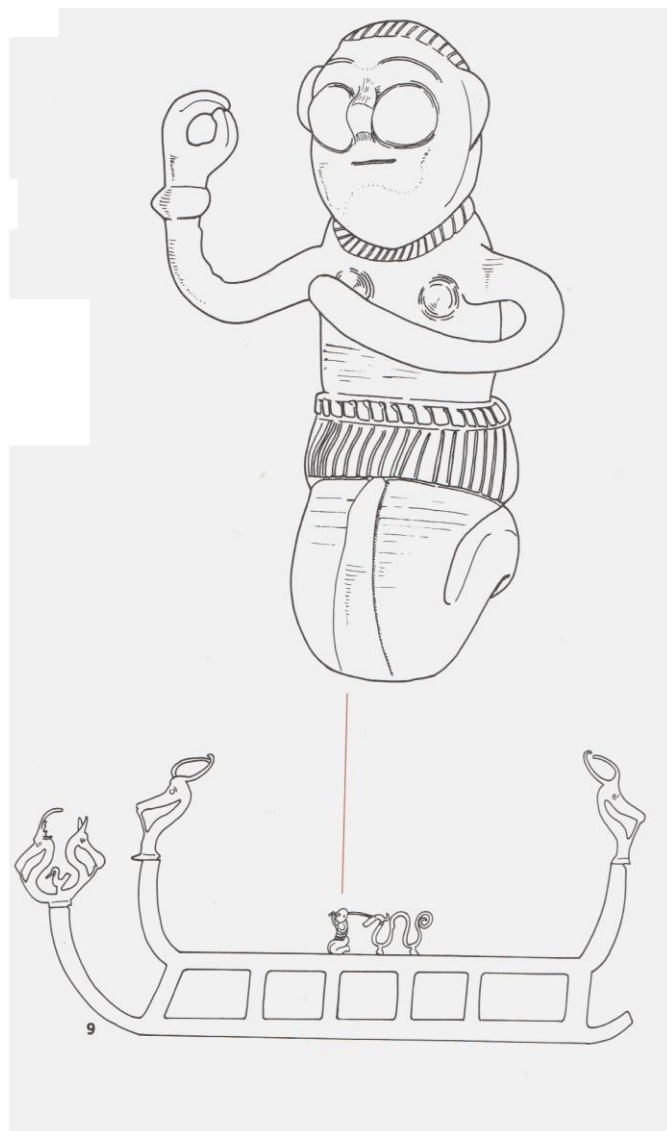
I Sverige, omtrent på samme nordlige breddegrad som Trøndelag, finnes det et stort helleristningsområde ved Nämforsen i Ångermanland der det både er båtmotiver, fotsåler, sirkler og elgmotiver. Dette tolkes som at Nämforsen var et møtested mellom nordlige jegerfolk og sørlige jordbrukskulturer.



Bortsett fra noen få jordbruksristninger i Hole, er det veideristninger av elg oppover hele Drammensvassdraget fra Drammen, over Modum og helt opp til Dokkfløyvannet i Gausdal Vestfjell. De samme elgmotivene finnes på Stein i Ringsaker i det som i dag er Norges største jordbrukskommune. Det tyder på at den nordlige jegerkulturen opprinnelig har dominert de områdene som senere skulle bli de beste jordbruksområdene i Norge og at dette har skjedd helt inn i den perioden som kalles "bronsealder". Funnet av en bronseskatt, som er det mest typiske uttrykket for den sørligste jordbrukskulturen i Norden, langt inne i et område som er dominert av veideristninger av elg, det mest typiske uttrykket for den nordlige jegerkulturen, gjør at Vestby-funnet blir mer enn oppsiktsvekkende.

Hvorfor i all verden ble en så rik bronseskatt gravet ned her?

Anathon Bjørn (1929) var den første som kom med en fortolkning av Vestby-funnet. Han mente at bronsegjenstandene var en votivgave til en gudinne og at både bronsegjenstandene og gudinneskulten var importert fra Mellom- eller Sør-Europa. Senere forskere har fulgt opp denne tolkningen og har sett på likhetene mellom hodene på bronsebukkene fra Vestby og figurene som ble funnet omtrent samtidig i Fårdal. De mente at hodene til bronsebukkene opprinnelig kunne ha vært montert på en vogn eller et skip, slik man antok med Fårdal-funnet. I Fårdal hadde man også funnet en liten figur som ble tolket som en gudinne-figur.



Rekonstruksjon av Fårdal-funnet.

De tekniske undersøkelsene av bronsebukkene og halsringene viste at leiren som var brukt i støpeprosessen kom fra et område med fjellkjedefolding. Dette gjorde at man

oppfattet Alpene som opprinnelsessted eller generelt at de stammet fra Hallstatt-kulturen som i den perioden bronsebukkene ble laget, sen bronsealder, var den dominerende i Sentral-Europa. Via Danmark hadde bronseskatten til slutt havnet i Vestby på Hadeland.

Grunnlaget for å tolke bronseskatten som en import fra Sentral-Europa, var at bronsealderen i Europa var et resultat av omfattende handelsforbindelser. Bronsen, som vanligvis er en legering av ca 90% kobber og 10% tinn, er i seg selv et resultat av handel eller vareutveksling over store avstander. Kobber og tinn finnes sjelden på samme sted. Den første viktige kobberforekomsten var på Kypros og den største tinnforekomsten var i Cornwall. Alpene ble senere et viktig område for bronseproduksjon med eksport til store deler av Europa. Bronsefunn i Danmark viser også at bronsen kom fra områder i det nordlige Ungarn og Romania og de østlige Midelhavslandene. De lange transportveiene både for å lage og utveksles bronse, gjorde at bronsen ble kostbar og at produksjonen og handelen med bronse ble styrt av mektige overklasser. Når det er funnet så rike bronseskatter i Danmark, spesielt på Jylland, skyldes dette at man her hadde en verdifull byttevare, nemlig rav fra den jyske Vesterhavskysten. Rav er blitt betegnet som ”Nordens gull” og rav fra Danmark er funnet i bronsealdergraver over hele det sørlige Europa.

Problemet er derfor ikke at det er kommet bronsegjenstander fra Sentral-Europa til Danmark, men hvordan og hvorfor de er kommet videre fra Danmark til Hadeland. Det finnes ingen bronsefunn som viser at det faktisk var en handelsvei fra Danmark til Hadeland. Det er ingen tegn som tyder på at det på dette tidspunktet var en lokal overklasse på Hadeland som var rik nok eller hadde byttemidler som var kostbare nok til å kunne bytte til seg dyre bronsegjenstander. Og dersom en slik overklasse fantes, hvorfor skulle den ofre de dyre bronsegjenstandene til en helt ny og fremmed gudinne?

Hele Vestby-skatten kan ikke ha vært en import

Det eneste byttemiddel av verdi man hadde i Norge i denne perioden, var skinn. Det vil si at jegere kunne ha byttet til seg bronse. Dette kan forklare at det faktisk er gjort viktige bronsefunn også andre steder i Oppland som faktisk er det fylket i Norge som har flest funn fra yngre bronsealder. Det er spesielt mange depotfunn fra Hadeland.

En ting er å bytte til seg verdifulle gjenstander. Det spesielle med Vestby-funnet og den første tolkning av det, er at dette ikke bare er verdifulle gjenstander, men at de har en direkte tilknytning til en religiøs kult knyttet til gudinnedyrkelse. Frukbarhetskult knyttet til gudinner er kjent i mange jordbrukskulturer og halsringene og perlene i Vestby-funnet kan knyttes til en slik kult. Men det finnes ingen overføring fra jordbrukssamfunnenes fruktbarhetskult til jegerkulturer. Utviklingen går den omvendte veien. Jegerkulturene utvikler seg over tid til å bli jordbrukskulturer. I denne overgangen utvikles jegerkulturenes sjamanisme og totemisme til jordbrukskulturenes fruktbarhetsritualer. Men det er ingen grunn til å tro at man høyt oppe i skogen på Vestby, hvor det selv nå ikke er grunnlag for å drive mer enn et småbruk, skulle ha tatt det første viktige utviklingssteget fra jegersamfunn til jordbrukssamfunn.

Det vil si at selv om bronzen er en import, kan ikke bronsegjenstandene i Vestby-skatten ha vært importert eller brakt til Vestby bare for å gravlegges, eller hele Vestby-skatten kan ikke ha vært importert for å gravlegges.

I artikkelen ”Med hode og kropp – en nytolkning av Vestby-funnet i lys av symbol- og kroppsperspektiver” understreker Julie Lund og Lene Melheim (2010) utviklingen av smedhåndverket og at Vestby-funnet består av spektakulære håndverksprodukter. De avviser derfor de tidligere tolkningene som bare så på bronsegjenstandene som handelsvarer uten å se på forbindelsen mellom produksjonen av gjenstandene og nedleggelsen av gjenstandene. De ville i stedet se på nedleggelsen som en handling som hadde sammenheng med produksjonen av gjenstandene og deres historie eller ”biografi”. Det som for dem var viktig, var at hodene og kroppene til bronsebukkene var tatt ut av en sammenheng og satt sammen i en ny. Ved sammenstøpningen av hodene på nye kropper ble en type dyr transformert til en annen type dyr. Dermed ble også figurenes kosmologiske betydning transformert til noe annet. Det som kunne ha vært bronsealderens arketypiske solhest, ble transformert til et bukkedyr som igjen ble lagt ned sammen med halsringene og andre gjenstander som hadde en helt annen produksjonshistorie, ”biografi” – og vil jeg legge til, kosmologi.

Fordi bronsebukkene er blitt transformert for å passe inn i en ny sammenheng, mener Lund og Melheim at hode og kropp er støpt sammen lokalt og nær stedet der bronseskatten ble lagt ned. Det er en viktig forskjell mellom de tre halsringene og de to bronsebukkene. To av halsringene har kraftige slitespor etter å ha blitt båret rundt halsen. Det betyr at de opprinnelig ikke er produsert for å legges ned, men at de har hatt en lang brukstid og kanskje hatt flere bærere før de ble lagt ned. Lund og Melheim hevder likevel at også de tre halsringene kan ha vært produsert lokalt. Begrunnelsen for denne påstanden er at det finnes rike kobberkilder i Lunner og tilgrensende kommuner og at både oksidmalmen i halsringen og leiren som ble brukt i produksjonen kan stamme fra lokale kilder. Halsringene er uansett av en type og har en solskipsdekor som bare er funnet i Skandinavia. De kan imidlertid ikke være produsert i Danmark, men i områder med foldefjell som i Øst-Norge eller eventuelt i Vest-Sverige.

Nedleggelsen av gjenstandene er gjort i en bestemt hensikt

De to halsringene som først ble funnet, har sannsynligvis ligget på toppen. Under dem lå den tredje halsringen og inne i denne lå en stor nål, de to dyrefigurene med ryggen mot hverandre og nederst alle perlene. Denne spesielle oppstillingen av gjenstandene viser, ifølge Lund og Melheim, at de er lagt ned samlet og med hensikt. Hver for seg viste gjenstandene til ulike geografiske områder, men i den nye sammenhengen dannet de en ny helhet knyttet til stedet de ble lagt ned. Det nøyaktige funnstedet er en bakkekam øverst i åkeren. Hvilken betydning kan gjenstandene ha fått ved å bli lagt ned på dette stedet?

Lund og Melheim (2010:32) understreker ”de ekstremt *divergerende* sosiale biografier for gjenstandene i depotet” og hevder at gjenstandene gjennom nedleggelsen ble fragmenter i en ny helhet som var mer enn summen av delene. Uten at de går nærmere inn på en begrunnelse og forklaring, legger de vekt på at den innbyrdes plasseringen av gjenstandene og plasseringen av depotet i landskapet hadde betydning. Deres viktigste mål har vært å fremheve håndverket og at de lokale smeder hadde skapt og reproducert de spesielle gjenstandene som ble lagt ned og at de bar referanser til en fellesskandinavisk verdensoppfattelse.

Jeg vil legge vekt på at det eventuelt bare er bronsebukkene som er blitt omskapt av smeder lokalt i forbindelse med nedleggelsen. Halsringene var derimot laget lenge før og hadde vært brukt i andre sammenhenger. Det er derfor to ulike kategorier av gjenstander i Vestby-funnet som til sammen skaper en helhet.

En bakkekam er et naturlig skille. Hvis funnstedet skal ha betydning, kan det være som et skille eller møtepunkt mellom to ulike kulturer. Dette skillet eller møtepunktet vil derfor også komme til uttrykk i eller gi betydning til gjenstandene som er lagt ned.

Ut fra helleristningene som uttrykk for to kulturer, en jordbrukskultur langs kysten og en jegerkultur i innlandet, er det mulig å tolke funnstedet som det naturlige møtepunktet mellom disse kulturene. Det ligger på bakkekammen høyt over Randsfjorden og kan ha markert skillet mellom jordbrukskulturen ved kysten og i lavlandet og jegerkulturen i innlandet og i fjellregionene. Nedleggelsen har markert dette naturlige møtepunktet som et symbolsk møtepunkt mellom gjenstander som representerer de to kulturene – og de ulike kosmologiene eller religiøse ritualene de representerer.

Den franske sosiologen og antropologen Marcel Mauss (1995) har i et essay om gaven gitt en beskrivelse av utvekslingens form og årsak i arkaiske samfunn. Ut fra Mauss kan vi forstå Vestby-funnet både som en kontrakt mellom to kulturer som ble etablert ved en gave og gjengave – og som disse to kulturenes felles gave og forpliktelse til guder eller forfedre. Den best kjente formen for slike gaveritualer er *potlatch* hos de innfødte på Nord-Amerikas vestkyst. Det er styrt av tre ubrytelige grunnprinsipper, plikten til å gi, til å motta, og å gi tilbake. Dette er plikter som gjelder for fellesskap, stammer, klaner, grupper og for deres ledere. Mauss hevder at tingene som utveksles oppfattes å ha iboende egenskaper som tvinger gavene til å sirkulere, å bli gitt og å bli gitt tilbake. Noen gaver er så hellige at de bare kan bli gitt bort i helt spesielle sammenhenger. Dette er gjenstander som symboliserer klanen eller folket. Disse edle gjenstandene bærer i seg en produktiv kraft. De er ikke bare tegn og løfter, men representerer en magisk kraft som knyttes til åndene eller gudene. Hos de innfødte i Nord-Amerika er det gjenstander av kobber som har en slik magisk betydning og som er del av en kultdyrkelse.

Mauss hevder at prinsippet om gitte og tilbakegitte gaver som kan påvises i arkaiske samfunn, er et system som må ha forekommet hos en stor del av menneskeheten gjennom en meget lang periode. Det er derfor, ut Mauss, ganske åpenbart at gjenstander av bronse hadde en tilsvarende magisk betydning i gave og gjengave seremonier mellom folk, kulturer og stammer i bronsealderen. Gjenstandene i Vestby-funnet kan derfor oppfattes som gjenstander som har inngått i en gaveutveksling. De representerer både folkene eller gruppene som inngår en avtale – og deres guder eller forfedre. De er så verdifulle eller spesielle at de bare kan utveksles ved helt spesielle anledninger – eller de lages spesielt for en helt spesiell anledning. Fordi de representerer så store verdier eller oppfattes å ha så sterke magiske krefter, kan de bare utveksles en gang. De er jevnbyrdige eller komplementære og uttrykker derfor en forsoning eller allianse mellom de to partene. De graves derfor ned som pant mellom partene og som offer til gudene.

Halsringene på den ene siden – og bukkene på den andre representerer et kulturmøte på Hadeland

De viktigste gjenstandene i Vestby-funnet er de tre halsringene og de to bukkene. To av halsringene var slitt og det tyder på at de har vært brukt lenge. Bukkene har hoder som kan ha vært fra hestefigurer, men de er satt på nye kroppar og ifølge Lund og Melheim kan disse kroppene og overføringen av hodene ha skjedd på funnstedet eller i umiddelbar nærhet av funnstedet. De to figurene er derfor med hensikt transformert eller reprodusert på stedet til bli bukker.

Det er rimelig å tolke at grunnen til denne transformasjonen har vært for å uttrykke en annen kultur eller kosmologi enn den hodene eventuelt opprinnelig var en del av. Det er derfor ikke rimelig å tolke både halsringene og figurene som et offer av importerte gjenstander til en fremmed, importert gudinne, slik man opprinnelig gjorde. Det er rimeligere å tolke funnet som en utveksling av gave og gjengave. Både funnet, halsringene og bronsebukkene, og funnstedet, bakkekammen, markerer møtet mellom to kulturer.

Den ene av disse kulturene, representert ved halsringene, kan knyttes til kvinner med makt eller som symboler for eller forvaltere av en fruktbarhetskult. Over det meste av Europa og særlig i den østlige delen er det funnet små kvinnefigurer som tolkes som

gudinner. I funnet fra Fårdal i Danmark er det en slik kvinne- eller gudinnefigur. Halsringene kan derfor tolkes som et uttrykk for den europeiske fruktbarhetskulten i bronsealderen som den litauisk-amerikanske arkeologen Marija Gimbutas har beskrevet som en ”gudinnekultur” i *The Language of the Goddess* (1989).

Den romerske historieskriveren Tacitus, som levde mellom år 56 og 117 eller mer enn 500 år etter at bronsealderen var over, beskrev *Nerthus* som en fruktbarhetsgudinne hos germanerne. Hun ble trukket gjennom åkrene i en vog for å fremme fruktbarhet. Denne fruktbarhetskulten kan i nordisk sammenheng knyttes til *vanene*, representert ved guder som Njord (Njörðr), Frøy (Freyr) og Frøya (Freyja eller Freia). Anne Stine Ingstad tolker Osebergskipet og gjenstandene i Osebergskipet, som vogner og sleder, som en del av en fruktbarhetskult knyttet til Frøya. Belegg for dette fant hun i teppene som ble funnet i skipet og som viste prosesjoner som minner om dem Tacitus beskrev. Det er derfor mulig å se en sammenheng mellom halsringene og bronsealderens skipsristninger og skålgroper og en gudinnekultur eller fruktbarhetskult knyttet til jordbruket. Denne kulturen har overlevd helt opp mot sagatiden. For Snorre er det i kongesagaene viktig å legitimere de norske kongene som fruktbarhetskonger og etterkommere av *vanene*, eller konkret som Ynglinger, etterkommere etter Frøy eller Yngve Frey. Ynglingekongenes rike og den sentrale makt-aksen i tidlig viktigtid gikk fra Vestfold til Ringerike og Hadeland. Vanedyrkelsen markeres i stedsnavn som Frøshaug, Frøys hov, og ikke minst i Norderhov, Njords hov.

I sagaene er det tydelig at Hadeland er grenseområdet mellom jordbrukskulturen og en annen, fremmed kultur eller folk som betegnes som ”finner”. Denne kulturens representanter behersket seid eller trolldomskunst og i sagaen beskrives det både at Halvdan Svarte og Harald Hårfagre møter ”finnekonger” og utsettes for ”finnernes” trolldomskunst. Den mest kjente av fortellingene om kulturmøter mellom disse kongene og ”finnene” er Harald Hårfagres møte med Snøfrid Svåsesdatter, datter av finnen Svåse også omtalt som ”finnekongen” Svåse. Denne fortellingen knyttes ofte til Tofte på Dovre, men i sagaen står det uttrykkelig at Harald tok veitsler på Opplandene da han møtte Snøfrid. Opplandene er i sagaen betegnelsen for området nord for Viken (Oslofjorden). Det vil si at det er rimelig å tolke at møtet fant sted på Hadeland. Dette gir også mening til fortellingene om de fire sønnene Harald fikk med Snøfrid. Den ene av disse var Sigurd Rise som ble konge over Hadafylke (Ringerike

og Hadeland) og far til Halvdan Sigurdson som igjen var far til Sigurd Syr, stefaren til Olav den hellige og far til Harald Hardråde. Det vil si at det er Snøfrids linje som blir ”Hårfagre-ætten.” En annen sønn, Gudrød Ljome ble konge over Hadeland. Om en tredje sønn, Ragnvald Rettilbeine, heter det at han drev med seid og at hans halvbror Eirik Blodøks brant ham inne på Hadeland sammen med 80 andre seidmenn.

Snorres kongesaga som mytologisk fortelling viser altså at det i tidlig sagatid både skjer en blanding og forsoning mellom to kulturer – og at det var en klar konflikt mellom to kulturer. Både forsoningen og konflikten skjer på Hadeland. På den ene siden forsones og forenes jordbrukskulturen eller fruktbarhetskulturen med ”finnenes” kultur gjennom Harald og Snøfrid og deres sønner Sigurd og Gudrød som begge blir konger over jordbruksriket, Hadeland og Ringerike. På den andre siden representerer Ragnvald Rettilbeine fortsatt ”finnenes” trolldoms- eller seidkultur som ble tilintetgjort av halvbroren Eirik.

Hvem er de andre?

Hvis vi tolker Vestby-funnet som et uttrykk for et kultur møte mellom en jordbrukskultur og en annen kultur og tolker sagaens fortellinger som uttrykk for det samme kultur møtet, har Hadeland i en periode på over 1500 til 2000 år vært et grenseområde mellom en jordbrukskultur og en annen kultur. Jordbrukskulturen er godt dokumentert både gjennom arkeologiske funn i Europa og Norden og i sagaens fortellinger. Spørsmålet er hvem som er de andre? Hvem er sagaens *finner*?

Finn er i norsk sammenheng en betegnelse på samer. Det tradisjonelt samiske området i nord heter Finnmark i Norge, mens betegnelsen i Finland og Sverige er ”lapp” etter det finske ordet for ”vildmann”. Lensvåpenet for Lappi len i Finland er en vildmann med klubbe og lende klede av skinn. Det er derfor ingen grunn til å tolke sagaens *finner* som noe annet enn samer. Det vil si at Snorres kongesaga forteller at det var samer på Hadeland i tidlig vikingtid.

Legger vi flere opplysninger fra sagaene til grunn, var ikke samene på Hadeland bare et nomadisk veidefolk som periodevis var bosatt i området. Svåse og andre omtales som konger og leser vi fortellingen om Ragnvald Rettilbeine i en slik sammenheng, er han ikke bare en person som kan trolldom eller seid, men han hadde samlet over 80

andre seidmenn på Hadeland da de ble brent inne. Det tyder på at det på Hadeland var et felles kultsted for seidmenn fra et stor område og at Ragnvald var en leder for disse eller i alle fall hadde en sentral rolle blant seidmennene. I den samiske kulturen har sjamanen eller *noaiden* både vært en religiøs og politisk leder. Religiøst var noaiden bindeleddet mellom gudene og menneskene. Noaiden sikret dessuten fruktbarhet og velstand og kunne helbrede syke dyr og mennesker. Et nødvendig krav for å kunne bli noaide var at de kunne falle i transe og reise til den andre verden. For å vise at de hadde denne evnen måtte noaidene gjennom en prøve på bestemte kultsteder og for å beholde og styrke denne evnen, samlet noaidene seg på viktige merkedager på sentrale kultsteder. Det er tydelig at det var deltakere på et slikt møte som Eirik Blodøks brant inne – slik også senere misjonærer i det nordlige Norge og Sverige på 1700-tallet bekjempet noaidene og deres trolldomskunster ved å anklage dem for å være og brenne dem som hekser, slik det skjedde i Vardø i Norge og i Arjeplog i Sverige.

Noaidene var også ledere for den organisatoriske grunnenheten i det samiske området, *siida*. Siida-prinsippet er regnet som den opprinnelige organiseringen av de samiske områdene. Det er ført videre opp til i dag i organiseringen av de samiske områdene i Norge som *reinbeitedistrikt*, i Sverige som *sameby* og i Finland som *paliskunta*. Det vil si at det var en politisk og religiøs organisasjonsform i det samiske området som tilsvarte landbrukssamfunnets småkongeriker og ideen om kongen som fruktbarhetskonge som kunne legitimere sin makt ved å gjøre undere og helbrede syke, slik Olav den Hellige blir den typiske representanten for. Møtet mellom to kulturer på Hadeland er derfor ikke bare et møte mellom religioner, men mellom to politiske organisasjoner. Mens to av Snøfrid og Haralds sønner fikk småkongemakt i landsbruksområdet på Hadeland og Ringerike fra sin far, er det tydelig at Ragnvald Rettilbeine overtok makten i morfaren Svåses samiske siida på Hadeland. Det er denne politiske makten i det samiske området, og ikke trolldomsmakten, som er den største utfordringen for Eirik Blodøks når han brenner Ragnvald og de andre samiske siida-lederne inne. Dette er en politisk kamp om makt slik det også senere på 1700-tallet var viktig for den sentrale kongemakten å sikre kontrollen over de samiske områdene ved å brenne noaidene.

Spørsmålet er så om vi kan føre denne åpenbare konflikten i sagatiden mellom to kulturer, organisasjons- eller maktsystemer tilbake bronsealderen.

Det var to folk og to «riker» i Norge

Det finnes to hovedteorier om den første befolkningen av Norge. Den ene legger til grunn at den første innvandring kom nordfra og at samene var de første som befolket den Skandinaviske halvøy. Den andre legger til grunn at innvandringen kom sørfra og at samene først vandret inn i det sørlige Norge på et sent tidspunkt.

Den første teorien ble rundt midten av 1800-tallet presentert av historikerne Rudolf Keyser og P.A. Munch. I første bind av *Det norske Folks Historie* fra 1852 skrev Munch at den steinalderkulturen som det finnes rike spor etter utvilsomt må skrive seg fra et polarfolk som kom til Norge fra Nord-Russland og Sibir.

På slutten av 1800-tallet ble denne teorien byttet ut med teorien om at det har vært en fast kulturgrense mellom nord og sør, og at det i relativt sen tid hadde foregått en samisk «innvandring» nordfra og sørover. Yngvar Nielsen publiserte i 1891 en artikkel med tittelen «Lappernes fremrykning mot syd i Trondhjems stift og Hedemarkens amt» der han lanserte teorien om at samene rykket inn i Rørostraktene nordfra først på 1700-tallet.

Yngvar Niensens teori ble lagt til grunn for *Lappekommissjonen av 1889s* arbeid med å avgrense samenes rettighetsområder (Løøv 1991). Den er senere støttet av historikere som Jørn Sandnes og Kjell Haarstad (1992). Men den er åpenbart feil i forhold til sagaens fortellinger om at det var finner, det vil si samer, på Hadeland i vikingtiden. Sagaens fortellinger er i de siste tiårene blitt bekreftet av arkeologiske undersøkelser. Den svenske arkeologen Inger Zachrisson stilte i boken *Möten i gränseland. Samer och germaner i Mellanskandinavien* (1997) det utfordrende spørsmålet hvorfor bare fangstkulturen i Nord-Skandinavia fra omkring år 1000 f.Kr defineres som samisk – og hvorfor ikke den samtidige fangstkulturen i Midt-Skandinavia også kalles for samisk?

Hennes spørsmål er senere besvart av nyere arkeologiske funn som viser at det også har vært samer i fjellområdene i Sør-Norge, som Valdres og Dovre, i vikingtiden og tidligere (Stenvik 1982/83, Bergstøl og Reitan 2008) og Hilde Rigmor Amundsen har i sin doktoravhandling *Mot de store kulturtradisjonene – endringsprosesser fra*

tidligneoolitikum til førromersk jernalder mellom Mjøsa og Femunden (2011) vist at det på overgangen mellom bronsealder og jernalder var et kulturmøte mellom samer og det hun kaller en «norrøn» jordbrukskultur i Hedmark. Det er ingen ting som tilsier at det ikke også skjedde et slikt møte i Oppland og at møtetpunktet var på Hadeland.

Yngvar Nilsens teori er også tilbakevist av professor i nordisk filologi Else Mundal. Mundal har studert de skriftlige kildene fra middelalderen og hevder at vi møter en omfattende bevissthet om at den skandinaviske halvøya var bebodd av to folk med ulike kulturer, nemlig det «nordiske» folket og det samiske folket. Ikke bare i nord, men også i sør, er det områder der samer og nordmenn bor mer eller mindre sammen. Et slikt område vil ut fra sagaens fortellinger være Hadeland. Mundal understreker videre at de to folkene i disse områdene hadde nær kontakt med hverandre og viste gjensidig respekt for hverandre og godkjenning av hverandres rettigheter. Når lederne for samene i de norrøne skriftene blir kalt «konge», understreker dette at samene ble oppfattet som et eget folk med egne ledere (Mundal 1997: 42).

Dette vil si at vi i tidlig vikingtid tydeligvis hadde to «riker» i Norge. De blir symbolsk forent gjennom giftemålet mellom Harald Hårfagre og Snøfrid Svåsesdatter. På den ene siden et jordbruksrike langs kysten, *Nordvegr*. Dette riket ble samlet til ett rike av Harald Hårfagre. Det ble i første omgang ført videre av hans sønn Eirik som «overkonge» over mange småkonger eller underkonger. Blant disse var hans lydige halvbrødre som styrte Hadeland og Ringerike. På den andre siden var det et samisk rike i innlandet i sør og videre nordover. Innlandsriket i sør synes å være ledet av Harald Hårfagres sønn og samekongen Svåses dattersønn, Ragnvald Rettilbeine, som var overhode for 60 andre noaider eller siida-ledere. Eirik kvittet seg derfor ikke bare med alle halvbrødre som ikke ville anerkjenne ham som «overkonge», men også med den halvbroren som leder det andre «riket» i Norge. Mordbrannen mot Ragnvald Rettilbeine er det første leddet i kampen mellom kystkongeriket og det samiske «riket».

Gravfunnet på Vestby som uttrykk for det første møtet og den gjensidige respekten mellom to kulturer

Vi kjenner konfliktene mellom sentralmakt og samer fra tidlig vikingtid til i dag. Men begynnelsen av historien, det fredelige møtet mellom de to kulturene, preget av en

gjensidig respekt og tillit som giftemålet mellom Snøfrid og Harald igjen ville forene, - kan vi forstå gjennom gravfunnet på Vestby.

Møtet mellom de to kulturene, den nordlig samiske og den sørlige jordbrukskulturen, skjedde på slutten av bronsealderen. Vestby-funnet kan oppfattes som en markering av dette møtet gjennom en felles gravnedleggelse på bakkekammen ved Vestby. Det består av gjenstander som markerte de to kulturene og den gjensidige respekten mellom dem. Det siste kan vi tolke som bakgrunnen for perlene – perlekjedet - som ble lagt ned.

Når dette møtet skjedde på Hadeland, viser det hvor langt nord eller inn i landet den sørlige jordbrukskulturen var kommet i sen bronsealder – og hvor langt sør den samiske kulturen var etablert.

Hvis Vestby-funnet representerer en kulturgrense på slutten av bronsealderen, blir funn av graver fra jernalderen i fjellområdene i Sør-Norge en stor utfordring for arkeologenes fortolkninger. Det er funnet ca. 50 stykker av denne gravtypen mellom 700–1100 moh. De finnes både enkeltvis og i grupper. Arkeologen Arne Skjølsvold som har undersøkt mange av disse gravtypene, spesielt i Hedmark og Oppland, skriver at han aldri har fått det helt til å stemme at graver i fjellområder og perifere utkantstrøk skulle være bondekulturens graver (Skjølsvold 1980). Han forstår dem som uttrykk for to ervervsgrupper med to forskjellige kulturer som har levd ved siden av hverandre. Den ene har hatt jordbruk som hovedervert. Den andre drev dessuten fangst. Men han tør ikke å velge en så ”dramatisk” tolking som at det kan være tale om rester etter en ”urbefolkning” eller et førgermansk veidefolk. Selv om Hilde Rigmor Andersen klart betegner veidekulturen som samisk, trekker heller ikke hun linjer videre bakover til en «urbefolkning».

En langt større utfordring for arkeologenes fortolkning, er pollenanalysene som er gjort i norske høyfjellsmyrer (Høegh 1996). De viser blant annet at det så høyt som 1000 moh er dyrket korn i bronsealderen. Et slikt område er i Gausdal Vestfjell. I forbindelse med undersøkelsene før oppdemmingen av Dokkfløyvann, ble det funnet pollen av bygg i området som er Dokka og dermed Randsfjordens kilder.

Hvis grensen for den sørlige jordbrukskulturen i sen bronsealder gikk ved Vestby på Hadeland, blir spørsmålet som få arkeologer har tort å spørre: Hvem dyrket korn på norske høyfjellsvidder i bronsealderen? Var det fangstfolk som dyrket korn eller bønder som fangstet elg? (Bergstøl 2006)

Hvis dette området fortsatt i tidlig vikingtid er samisk og akseptert som samisk, kan ikke grensen mellom det samiske og det «germanske», «nordiske» eller «norrøne» ha vært en ervervsgrense, slik Skjølsvold, Bergstøl, Amundsen og andre arkeologer legger til grunn. Samene må også ha vært mer enn et veidefolk. De var også jordbrukere og korndyrkere – og de må ha utviklet jordbruk og korndyrking tidligere enn eller i alle fall uavhengig av de sørlige innvandrerne.

En slik tolkning bryter radikalt med den vanlige oppfatningen av at jordbruket ble utviklet i Midt-Østen eller Mesopotamia og at det gradvis spredte seg og først kom til de skandinaviske områdene med bronsealderen. Begrunnelsen for tolkningen vil være at jordbruk ikke er en spesiell, men en generell kunnskap. Den kan utvikles parallelt mange steder uten at de har hatt noen kjent kontakt. Det er også en klar forskjell på jordbruket på store, åpne lavlandssletter som var grunnlaget for den sørlige jordbrukskulturen – og jordbruket i norske høyfjell.

Hvis også samene var jordbrukere i bronsealderen, er ikke møtet på Vestby et møte mellom to radikalt ulike kulturer, men et møte mellom to kulturer som i alle fall har hatt ett erverv felles, nemlig jordbruk. Men de har spesialisert kompetanse på to ulike former for jordbruk. De sørlige er spesialisert på jordbruk på lavlandssletter som forutsetter plog og trekkdyr, som ut fra helleristningene har vært okser. Det vil si at de er basert på en kombinasjon av jorddyrking og husdyrhold og der gjødsel fra husdyr gir grunnlag for permanent jordbruk og dermed permanent bosetting. De nordlige driver jordbruk på høyfjellsvidder, som på tross av at klimaet var radikalt mye varmere enn i dag, likevel ikke ga så stort overskudd at de kunne leve utelukkende av jordbruk. De var i tillegg jegere, fiskere og samlere. De viktigste store dyrene var elg og rein, som hadde magert kjøtt som kunne tørkes og oppbevares lenge. De viktigste mindre dyrene har mange steder vært bever. Fisken var røye og ørret og nær kysten laks, som alle kunne røykes, rakes eller graves og oppbevares lenge. Det viktigste de samlet var bær, særlig tyttebær og multer som var selvkonserverende. Dette tilsier

igjen at det jordbruket de drev, var et enkelt hakkebruk uten trekkdyr og fordi de manglet tilgang på gjødsel fra husdyr, ble jordbruket knyttet til næringsrike myrer og drevet så lenge jorda ga utbytte før de flyttet til nye områder.

Det var fordi deres jordbruk var så forskjellig at møtet på bakkekammen var så fredelig. De sørlige jordbrukerne var spesialisert på et relativt intensivt jordbruk på fruktbar jord, slik de fant i de kalkrike og næringsrike kambro-silurfeltet i Vestfold, Gjerpen, Eiker, Ringerike og de lavere delene av Hadeland og videre på Toten og i Ringsaker. De hadde derfor ikke ønske eller behov for å rykke videre innover i Hadelandsåsene. Og omvendt hadde samene ingen kunnskap om jordbruket som kunne drives på de lavere og fruktbare slettene. Derfor kunne de to kulturene, folkene eller rikene møtes på bakkekammen ved Vestby og bli enige om grenser og et samliv i gjensidig respekt som kom til å vare i mer enn 1500 år.

Hvor kommer samene fra? Og når kom de?

Den sørlige innvandringen til Norge er av Snorre beskrevet som en utvandring fra slettene nord for Svartehavet og over Tyskland og Danmark til Sverige og videre til Norge. Denne vandringsruten tilsvarer vandringene til indo-europeiske folk som befolket det nordlige Europa i bronsealderen.

Den nordlige innvandringen er mer uklar. Amundsen antar at veidefolket er innvandret østfra til Hedmark, det vil si fra Sverige. Det finnes omfattende samiske områder øst for Hedmark og nesten helt ut til Østersjøen. Dette området ble først bosatt av nye landbrukere som innvandret fra Finland på 1600- og 1700-tallet. Det vil si at hele det nordlige Sverige har vært dominerende samisk før denne tiden. Det samme gjelder det nordlige Norge. Det er mange arkeologiske undersøkelser som viser at det har vært en felles kultur på begge sider av dagens riksgrense og at slipte skiferspisser som har hatt tyngdepunkt i Nord-Skandinavia finnen over hele den skandinaviske halvøy og i Finland i perioden mellom 4000 og 500 f.Kr. (Søborg 1986:114).

Men når og hvordan kom samene til det nordlige Skandinavia?

P.A.Munchs teorier om en nordlig innvandring var utelukkende basert på språk. Samene har et finsk-ugrisk språk – som igjen tilhører den ural-altaiske språkfamilien som også omfatter tyrkisk. Det vil si et språk som har sitt kjerneområde på slettene i Sentral-Asia mellom fjellkjedene Ural og Altai. Det omfatter folk som har kommet inn i Europa fra nord-øst mens den indo-europeiske innvandringen kom fra sør-øst. De to innvandringene møtte hverandre ved Østersjøen. Latviere og litauere oppfatter seg som dagens etterkommere etter de første indo-europeere. Esterne oppfatter seg som etterkommere etter de første finsk-ugriske innvandrere og hevder å ha vært et eget folk eller nasjon i mer enn 2000 år. Det vil si siden bronsealderen.

Det interessante er at det er det sør-samiske språket som er det mest arkaiske av de finsk-ugriske språkene (Bergsland), mens nord-samisk er mest påvirket av norsk. Sør-samisk joik er også bygget på et annet tonesystem enn nord-samisk, som er tilpasset vestlig musikk (Frode Fjellheim). Sør-samisk er også klart forskjellig fra de nordlige samiske språkene. Den språklige differensieringen mellom de samiske språkene tyder på at de har vært i området lenge og at sør-samene er etterkommere av de samene som kom først inn i Skandinavia.

P.A.Munchs teorier om en nordlig innvandring er senere bekreftet av arkeologiske funn. De viser at den nordlige eller samiske kulturen er eldst. Den eldste steinalderkulturen vi kjenner i Norge, er Komsa-kulturen, navngitt etter det viktige funnstedet på fjellet Komsa i Alta. På tross av intens utgraving langs kysten i sør for å finne spor etter en innvandring fra det tidligere Nordsjø-landet, er fortsatt de eldste bostedene som er funnet i Norge i Varangerbotn. De er anslått til å være mellom 10 500 og 11 000 år gamle. De største og eldste helleristningsfeltene finnes også i nord. Storsteinen i Alta har antakelig vært i bruk i 5 500 år. Gravfeltet på Mortensnes i Nesseby antas å ha vært i bruk fra tidlig steinalder og opp til 1700-tallet. Det tyder på at den samiske kulturen har kunnet utvikle seg sammenhengende fra den første innvandring og opp til misjonsvirksomheten og norsk lovgivning gradvis innordnet den i det norske storsamfunnet fra 1700-tallet.

Viktigere enn å se på språket som indikator, blir det derfor å se på de arkeologiske funn og den immaterielle kulturen de er avtrykk av eller uttrykk for. Det vil si de trosformene helleristningenes figurer og deres plassering kan tolkes som uttrykk for.

Ett viktig element i denne kulturen er sjamanismen som ifølge Mircea Eliade (1964) er en felles kultur i alle nordområdene, både i det nordlige Euroasia, som Sibir, og i Nord-Amerika langs vestkysten så langt sør som til California og Arizona.

Da de første helleristningene ble funnet i det nordlige Norge, beskrev blant andre Guttorm Gjessing i *Arktiske helleristninger i Nord-Norge (1932)* dem som en nordlig motsvar på de store hulemaleriene som var funnet i det baskiske området mellom Spania og Frankrike.

Slike likheter mellom typiske helleristningsfigurer kan enten tolkes som parallelle uttrykk uten felles forbindelse – eller som et uttrykk for at det faktisk har vært en felles forbindelse. Mange forskere er tilbakeholdne med å hevde at det er direkte sammenhenger fordi det til nå har vært få muligheter til å påvise slike sammenhenger. Men dette grunnlaget har endret seg radikalt i løpet av det siste tiåret.

I 2001 utga Bryan Sykes *The Seven Daughters of Eve* der han presenterte teorien om det mitokondre DNA og viste de genetiske forbindelsene mellom moderne mennesker og våre førhistoriske formødre. Ved hjelp av dette kunne han dele alle moderne europeere inn i syv grupper som hver kunne føres tilbake til en bestemt, førhistorisk kvinne som han kalte deres “klan mor”. Klanmoren eller urmoren for gruppe V kaller han Velda og viser at denne gruppens mitokondre DNA i særlig grad finnes blant samene i det nordlige Skandinavia og blant baskerne. Det er også en høy andel hos berberne i Tunisia. Deres felles urmor levde for omtrent 13 600 år siden. Sykes antar at det må ha vært på den Iberiske halvøy og han stedfester det til området rundt Santander.

Det vil si at det ikke bare er en ytre, tematisk likhet mellom hulemalerier i de baskiske områdene og helleristninger i de samiske områdene, slik Gjessing viste til, men de to gruppene som har skapt dem har faktisk også et genetisk fellesskap. Problemet med Sykes’ stedfesting av deres felles urmor, er imidlertid hvorfor samene skulle vandre nordover og berberne sørover fra et felles opphavssted i det nordvestre Spania. Folk som vandrer, har en grunn til det, enten krig, sult eller andre endringer i deres eksistensgrunnlag. Hvis dette skjedde i kjerneområdet, burde også baskerne ha flyttet på seg.

Det finnes en annen forklaring på det tematiske fellesskapet i bergkunsten og det genetiske fellesskapet. Hvis vi flytter Velda, den felles urmor eller klanmor, fra Europa til Coso i California, får vi en enda tydeligere sammenheng mellom tema og figurer i bergkunsten og mytologiske figurer og guder. Helleristningene i Coso er veldig nøyaktig datert gjennom atomspektrografi av soppsporene som er funnet i de innrissede figurene. De viser at de eldste ristningene er 16 500 år gamle. Dette er i seg selv nok til å velte den etablerte teorien om at begge de amerikanske kontinentene ble befolket av folk som kom over landbroen mellom Sibir og Alaska for ca 13 000 år siden.

I stedet for en innvandringsteori til Amerika er det riktigere å se på en utvandringsteori fra Amerika. De folkene som laget helleristningene i Coso forlot etter hvert området og ingen vet sikkert hvor de ble av. En teori er at de er dagens *shoshoni* i Wyoming og det er også en gruppe *shoshoni* som holder til nede i og øst for Death Valley i det sørlige California. De svenske religionsforskeren Louise Bäckman og Åke Hultkrantz (1975,1978,1983) har påvist at *shoshoni* og *samer* har et påfallende felles trossystem. Ved hjelp av sin kunnskap om samisk mytologi kunne Hultkrantz tolke figurene på helleristningene i Dinwoody i Wyoming. Hvis denne likheten skal oppfattes som mer enn tilfeldig, må vi ha en begrunnelse for at det har vært en faktisk, fysisk kontakt mellom forfedrene for dagens *shoshoni* og *samer* og at *samene* – og *baskerne* og *berberne* – er etterkommere etter det folket som forlot Coso.

En teori om hvorfor de forlot Coso, var at det viktigste næringsgrunnlaget, steinbukker eller *bighorns*, begynte å vandre nordover og at de fulgte etter. I dag er det store grupper *bighorns* både i Alaska og i det østlige Sibir. Grunnen til at de vandret nordover var at området i Coso fra slutten av istiden fikk en overgang til dagens ørkenklima. Den store innlandsisen som hadde dekket hele det nordligste Amerika delte seg mellom 14 000 og 12 000 år siden i to, slik at det ble åpnet en korridor mot Alaska. Mellom Alaska og Sibir var det for 13 000 år siden en landfast forbindelse og det som i dag er grunne hav nord for Sibir var tørt land. Avstanden over land fra California via Alaska til det nordlige Europa var derfor betydelig kortere enn i dag og mye enklere å krysse over. Vi vet at andre folk senere har vandret over store avstander i dette området på svært kort tid. Athabaska-folket (*Dené*) vandret inn

fra slettene i Tibet og Mongolia til det nordligste Amerika. En gang rundt 1350 e. Kr. vandret to grupper, Navajo (Dine) og Apache, deretter helt sør mot grensen mot Mexico i Arizona. Inuitene vandret på samme tid fra området rundt Beringstredet gjennom hele Canada og til Grønland.

En viktig begrunnelse for at de første befolkningen i Norge kom sørfra og vandret nordover, er funn av boplasser ved Hamburg og på Jylland som er ca 12 000 år gamle. De er fra jegere som jaktet reinsdyr på det store, tørrlagte Nordsjølandet vest for Danmark. Det var bare en relativt smal fjord, Norskerenna, som skilte dette landet fra kysten av Norge. Den eldste bosettingen i Sør-Norge, på Rennesøy i Ryfylke, regner man med er bosatt av jegere fra Nordsjølandet. Den er anslått å være ca 11 500 år gammel. Dette er omtrent samme alder som boplassene som er funnet ved kyst og fjorder i Finnmark. Dette gjør det i seg selv usannsynlig at de første som bosatte seg i Finnmark var kommet så langt nord på tvers av dype fjorder og høye fjell langs vestkysten av Norge. Det er langt mer sannsynlig at de er kommet inn over de flate viddene fra nordøst. Kysten av Finnmark var isfri allerede for 16 000 år siden (Andersen 2000) og ved Kvitsjøen er det funnet boplasser som er nye eldre enn boplassene ved Hamburg og på Jylland.

Det kan derfor være rimelig å snu om på tolkningen av reinsdyrjegerne på Nordsjøplataet. Når det er likhet mellom levevis mellom reinsdyrjegerne ved Hamburg og Fosnakulturen på vestkysten og Komsakulturen nord i Norge, skyldes ikke dette at innvandringen har skjedd fra Nordsjølandet og nordover. Innvandringen har omvendt kommet fra øst mot nord og har delt seg i to. En gruppe har gått videre mot Finnmark og deretter sørover langs kysten med et endepunkt ved helleristningspunktene Vingen og Ausevik ytterst ved Sognefjorden og Nordfjord. En gruppe har vandret etter reinsdyrene sørvest langs iskanten til Nordsjølandet.

Det vil si at det er samme kultur, samme innvandrende reinsdyrjegergruppe som bosetter det nordligste Norge og Nordsjølandet sør for Norge. Det er uansett innvandringsvei disse reinsdyrjegerne som er Norges første befolkning og det er ut fra Sykes' analyser all grunn til å oppfatte dem formødrene til dagens samer.

Hvis dette stemmer, blir grunnleggende spørsmålet om Vestby-funnet: Hvorfor er det to bukker som lages spesielt for å legges ned i graven for å representere samenes kultur?

Hvorfor er samene representert ved bukker?

Det finnes i Sør-Europa flere hulemalerier og helleristninger som viser bukke-menn som kan tolkes som uttrykk for sjamaner.



I de sørlige jordbrukskulturene er bukker knyttet til fruktbarhetsritualer og i gresk mytologi er bukken en av fruktbarhetsguden Dionysos' fremtredelsesformer. Satyrer, halvt mennesker og halvt bukker, finnes avbildet på greske vasemalerier og et satyrspill inngikk som avslutning i oppføringen av de greske tragediene.

I de sjamanistiske kulturene i det sør-vestlige Nord-Amerika er steinbukker, *bighorns*, uttrykk for sjamanen. Bighorns finnes avbildet i store antall på helleristningsfeltene i Coso i Sør-California. Ofte er det sammen med coyoter og sjamaner i sekke-drakter eller ”usynlighetsdrakter”:



I den samiske kulturen har reinsdyret og spesielt hvite reinddyrkser en tilsvarende funksjon som representant for sjamanen, noaiden eller ”høvdingen”. På svensk side lever fortsatt myten om at en av de 15 noaidene som ble brent i Arjeplog klarte å komme unna og at den 15 høvdingen kommer tilbake som en hvit reinddyrkse.

Bighorns er også i det sør-vestlige USA fruktbarhetssymbol og knyttes til torden, som sammen med tordenfuglen, *Thunderbird*, knyttes livgivende regn. I norrøn mytologi har vi forestillingen om tordenguden Tor som kjører med bukker over himmelen. En tilsvarende tordengud finnes også i samisk mytologi som Tiermes eller i sør-samisk som Horagalles (eller Thoragalles). Vanligvis fortolkes den samiske tordenguden som et lån fra norrøn mytologi. Dette er i tilfelle den eneste guden i samisk mytologi som er lånt fra norrøn mytologi. Tor passer heller ikke inn i den norrøne mytologiens to gudeslekter, vanene og æsene. Det samme gjelder Loke. Det kan derfor være rimelig å se det omvendt, at Tor og Loke er lånt inn i den nyere norrønne mytologien fra den eldre samiske. Og at disse gudene igjen kan være et etterslep etter tro og mytiske dyr som vi kan se avbildet på helleristningene i Coso.

Det er stor uenighet om hva som er bakgrunnen til Loke (Loki). En tolkning er at han er en “trickster”, en gud eller mytologisk figur som bryter alle regler. Mange av de amerikanske urfolkene har en trickster-figur som sentralt element i sin mytologi. I det sør-vestlige USA er denne figuren, som på helleristningene i Coso, representert ved coyoten. På Stillehavskysten er det raven representer trickster. Disse figurene har paralleller i norsk mytologi som den slu reven og den enda sluer kråka. På samme måte kan vi tolke bukken som er knyttet til Tor som en parallell til bighorns i mytologiene i det sør-vestlige USA.

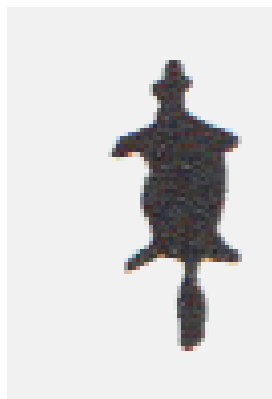
Det er også klare likheter mellom typiske figurer på helleristningene i det vestlige og sør-vestlige USA og figurer på Storsteinen og andre helleristningsfelt i Alta. Dette er en stjernelignende figur som i det sør-vestlige USA er tolket som et tegn for sjamanen som reiser til den andre verden. En annen typisk figur på helleristninger det vestlige USA er “rockbaby” eller en spøkelses- eller uglelignende figur som opptrer som sjamanens hjelper og som finnes på helleristningsfeltet på Amtmannsnes i Alta. I tillegg finnes typiske beverfigurer på helleristningene i Alta nord i Norge og sør-vest i USA – og beverfiguren finnes igjen på runeboommene fra 1700-tallet.



Stjernefigur som viser sjamanen som reiser til den andre verden



”Rockbaby”



Bever

Hvis vi legger til grunn at det er mulig for folk å vandre over store avstander på kort tid, er det mulig å se på en utvandring fra Coso for 13 000 år siden som følger bighorns nordover gjennom fjellene i det vestlige USA, gjennom Alaska og over til Sibir og videre vestover mot Europa. De delte seg da de møtte restene av den store innlandsisen. En gruppe, samene, vandrer nord om isen og fulgte et nytt byttedyr,

reinen. De to andre, baskerne og berberne, vandrer sør langs isen til Pyreneene. Her slo baskerne seg ned mens berberne vandret videre til fjellene i Tunisia. Felles for alle disse endepunktene – er at vi har store felt med bergkunst, helleristninger i Alta, hulemalerier i Pyreneene og i Hoggar nord for Sahara. (Og, som er parentes, sosiologen Pierre Bourdieu har i sin teori om symbolsk kapital vist at æresbegrepet hos det berbiske folket Kabylene er basert på de samme prinsippene med gave og gjengave som Mauss' beskrev i de nord-amerikanske innfødtes *potlatch*.)

Denne forflyttingen forgikk relativt raskt. Hulemaleriene i det fjerneste endepunktet, Hoggar, er 12 000 år gamle. Disse folkene ville derfor ha med seg de opprinnelige mytene og forståelsene fra det opprinnelige kjerneområdet i Coso. Selv om samene skifter byttedyr, har de med seg tordenguden som kan knyttes til den mytiske forestillingen om bighorns. Dette er ikke lenger et konkret, men et mytisk dyr. Det er dette mytiske bukkedyret som i Vestby-funnet gjenskapes av de sørlige innvandernes bronsesmeder som bronsebukker ved hjelp av gamle hoder og nye kropper. De transformeres på denne måten til å uttrykke den opprinnelige fruktbarhetsguden og tordenguden slik han ble representert som bighorns på helleristningene i Coso i California. Selv om noen tusen år fra steinalder til bronsealder kan virke lenge, finnes bukken faktisk fortsatt igjen som et mytisk dyr på runebommer på 1700-tallet. Den har lang snute som bronsebukkene i Vestbyfunnet. Det er ingen elg. Hornene er uten forgreninger. I motsetning til reinsdyret som har hornene vendt forover, er de som hos bighorns avbildet på helleristningene i Coso – og på bronsebukkene i Vestbyfunnet – vendt bakover.





Litteratur

- Andersen, Bjørn G. 2000. *Istider i Norge. Landskap formet av istidens breer*. Oslo: Universitetsforlaget
- Amundsen, Hilde Rigmor 2004. Materiekkultur fra senneolitikum/bronsealder – av forskjellig karakter i ulike landskap? En drøfting med utgangspunkt i enkeltfunn og boplasser fra Hedmark fylke i det østnorske innlandet. I: Vesa-Pekka Herva (ed.) *People, material culture and environment in the North: proceedings of the 22nd Nordic Archaeological Conference*, University of Oulu, August 18-23.
- Amundsen, Hilde Rigmor 2011. *Mot de store kulturtradisjonene. Endringsprosesser fra tidlignolitikum til førromersk jernalder mellom Mjøsa og Femunden*. Avhandling for graden ph.d., Universitetet i Oslo
- Bergstøl, Jostein 2006. Pollenkorn til besvær. Var det fangstfolk som dyrket korn eller bønder som fangstet elg i østerdalsområdet i jernalderen? I H. Glørstad, B. Skar og D. Skre (red): *Historien i forhistorien. Festskrift til Einar Østmo på 60-årsdagen*. Kulturhistorisk museums Skrifter nr. 4. Universitetet i Oslo
- Bergstøl, Jostein 2008. *Samer i Østerdalen? En studie av etnisitet i jernalderen og middelalderen i det nordøstre Hedmark*. Doktoravhandling i arkeologi, Universitetet i Oslo.
- Bergstøl, Jostein og Gaute Reitan 2008. Samer på Dovrefjell i vikingtiden. Et bidrag til debatten om samenes sørgrense i forhistorisk tid. *Historisk Tidsskrift*, 87, 2008, 9-27
- Bjørn, A. 1929 Vestbyfundet. Et yngre bronsealders votivfund fra Hadeland. *Universitetets Oldsaksamlings Skrifter II*: 35—73. Oslo.
- Bull, Ida og Ola Svein Stugu 2008. Om samer i det sørlige Norge. *Historisk Tidsskrift*, 87, (657-664)
- Bull, Ida og Ola Svein Stugu 2009. Hermandstrands reorientering. *Historisk Tidsskrift*, 88, (699-701)
- Eliade, Mircea 1964. *Shamanism. Archaic Techniques of Ecstasy*. Princeton
- Gimbutas, Marija 1989. *The Language of the Goddess*. Thames and Hudson Ltd. London

- Gjermundsen, Jon Ola, Amund Haugen Steinbakken og Thea Sørensen 2011: *Tolga og Os gjennom tidene. Fra steinalder til om lag 1840*. Tolga og Os kommuner
- Haarstad, Kjell 1992. *Sørsamisk historie: Ekspansjon og konflikter i Rørostraktene 1630-1900*. Trondheim: Tapir
- Hansen, Lars Ivar og Bjørnar Olsen 2004. *Samenes historie fram til 1750*. Oslo: Cappelen akademisk forlag
- Hermandstrand, Håkon 2009. Sørsamisk historie. *Historisk Tidsskrift*, 88, 485-491
- Holm, Lena 1991: *The use of Stone and Hunting of Reindeer. A Study of Stone Tool Manufacture and Hunting of Large Mammals in the Central Scandes c. 6000-1 BC*. University of Umeå, Department of Archeology.
- Høeg, Helge Irgens 1996. Pollenanalytiske undersøkelser i "Østerdalsområdet" med hovedvekt på Rødsmoen, Åmot i Hedmark. *Universitetets Oldsaksamling Varia*, 39
- Lund, Julie og Lene Melheim. Med hode og kropp. Tolkning av Vestby-funnet i lys av symbol- og kroppsperspektiver. *OAS* nr. 12. Håndverk og produksjon
- Løøv, Anders 1991. *Lappekommisjonen av 1889. Del 1*. Tevla. Dovletje I. Saemien sijte, Snåsa.
- Mauss, Marcel 1995: *Gaven. Utvekslingens form og årsak i arkaiske samfunn*. Oslo: Cappelen akademisk forlag
- Nielsen, Yngvar 1891: «Lappernes fremrykkning mod syd i Trondhjems stift og Hedemarkens Amt». *Det Norske Geografiske Selskabs Aarbok*, 1889-1890.
- Severinsen, Anne 2011: Samene på Gauldalsvidda i 1811 – overgrep, etterspill og konsekvenser. *Fjell-Folk. Årbok for Rørosmuseet*. 36/2011
- Stenvik, Lars F. 1982/83: «En sørsamisk offerplass ved Forolsjøen mellom Hedmark og Sør-Trøndelag» *Årjel-Saemieh. Samer i sør*. Saemien Sijte, årbok 1982/83.
- Stomsvik, Knut Harald 2011: «Kvartsittbruddet i Femundsåsen – utgangspunkt for ny kunnskap», *Fjell-Folk. Årbok for Rørosmuseet*. 36/2011
- Steinbakken, Amund Haugen 2008. *Kunnskap om landskapet: En kontinuitetsanalyse av steinalderen i Nord-Østerdalen*. Masteroppgave i arkeologi, NTNU, Trondheim
- Søborg, H.C. 1986. *Skiferkniver sør for polarsirkelen i Norge: En analyse av attributter, typer og geografisk fordeling med bakgrunn i det Fennoskandiske skiferkompleks*. Mag.art.-avhandling i arkeologi, Universitetet i Bergen
- Zachrisson, Inger 1997. *Möten i gränsland: Samer och germaner i Mellan-skandinavien*. Stockholm: Statens Historiska Museum. Monographs, 4.